

УДК 336.2

Заяць Т. А.,*доктор економічних наук, професор, Рада з вивчення продуктивних сил України НАН України;***Заяць В. С.,***аспірант Рада з вивчення продуктивних сил України НАН України*

ВПЛИВ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ НА ДОХОДИ НАСЕЛЕННЯ ТА МІНІМІЗАЦІЯ ЇЇ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ

У статті визначено напрями впливу глобальної фінансово-економічної кризи на формування доходів населення, трансформацію їхньої структури. Обґрунтовано шляхи мінімізації цих негативних наслідків, виходячи із завдань стабілізаційного періоду української економіки.

Ключові слова: фінансово-економічна криза, інфляція, безробіття, доходи населення, державний борг, заробітна плата.

The trends of global financial and economic crisis impact on population income formation and its structure transformation have been determined. The ways to minimize these adverse effects have been proved, taking into account main tasks of period of Ukrainian economics stabilization.

Key words: financial and economic crisis, inflation, unemployment, population's earnings, government debt, wages.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство прагне до економічної стабільності і зростання на основі досягнення повної продуктивної зайнятості населення, локалізації застійних форм безробіття, зростання ефективності господарської діяльності. Проте циклічний характер ринкової системи господарювання вносить власні корективи у цей процес. Зазначаючи періодично економічних криз, виникнення яких має об'єктивний характер, суспільство намагається мінімізувати економічні і соціальні втрати. Фінансова криза обумовлює глибокий розлад державної фінансової системи, що, насамперед, характеризується невідповідністю доходів бюджету і його видатків, нестабільністю валютного курсу національної грошової одиниці, взаємними неплатежами економічних суб'єктів, а в підсум-

ку – порушенням законів грошового обігу. Все це надзвичайно негативно впливає на усі складові економічної системи, на процеси формування доходів населення, їх величину, динаміку та виконувані функції.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення напрямів впливу глобальної фінансово-економічної кризи на доходи населення та обґрунтування шляхів мінімізації цих негативних наслідків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні проблеми, що виникають під час нестабільного економічного розвитку, та пошук шляхів їх вирішення досліджуються багатьма вченими, з цього приводу ведуться широкі наукові дискусії. У них активну участь беруть відомі українські вчені В. Геєць, В. Вишневський, В. Корнєєв, В. Лановий, І. Луніна, В. Федосов, які поряд з іншими проблемами досліджують можливі соціально-економічні наслідки сучасної кризи.

Виклад основного матеріалу. Кризові явища, що виникають у фінансовій сфері, закономірно трансформуються в загальноекономічні та характеризуються скороченням виробництва, банкрутством промислових, торговельних підприємств, а також зростанням безробіття, різким зниженням життєвого рівня населення. До цих явищ може додатися енергетична і сировинна криза. Поява фінансової кризи може бути обумовлена різними чинниками, серед яких домінують економічні – це стан сфери матеріального виробництва, його трудо-, матеріало- і енергомісткість; співвідношення поточного споживання і обсягів нагромаджень в економіці (скорочення останнього призводить до скорочення фінансових можливостей самих підприємницьких структур, доходів держави та купівельної спроможності населення). Кризові явища можуть бути обумовлені нераціональною структурою виробництва, залежністю від поставок енергоносіїв, сировини, матеріалів, палива, а також незавершеністю трансформаційних процесів в економіці.

Значний вплив на можливості появи кризових явищ здійснюють зовнішні чинники – їх потужність залежить від активів держави, розміщених на світових фінансових ринках. Основними засобами протидії негативним наслідкам фінансової кризи є скорочення видатків бюджету і призупинення спаду виробництва. За умов, коли антикризові заходи не досягають мети внаслідок суперечностей між інтересами різних політичних сил, невідпрацьованості механізму їх реалізації, соціальні наслідки кризових явищ повною мірою відчуває населення через скорочення доходів. Вплив кризових явищ на величину і

структуру доходів населення здійснюється через такі напрями і конкретні канали, як інфляція і безробіття, внутрішній і зовнішній борг держави, стійкість національної валюти, сальдо зовнішньоторговельного і платіжного балансу.

Загально визнано, що основною причиною сучасної фінансово-економічної кризи є так зване перевиробництво боргів, виникнення яких обумовлено наявністю дефіциту бюджету, покриття якого потребує значних внутрішніх та зовнішніх заощаджень. Внаслідок їх збільшення і нераціонального використання створюються передумови для фінансового краху. Витрати бюджету за іншими статтями скорочуються через необхідність повернення боргів із виплатою відсотків. Відповідно до міжнародних стандартів і загальноприйнятих наукою показників оптимальний розмір боргів держави не повинен перевищувати 70 % від річного обсягу валового внутрішнього продукту. При перевищенні цього рівня держава може втратити фінансову незалежність і стати державою-банкрутом.

У розвинутих країнах світу борг значно перевищив валовий внутрішній продукт (зокрема, у США у 3,7 рази), що і призвело до значних фінансових проблем. На 1 січня 2009 року обсяг валового зовнішнього боргу України становив 56,7 % ВВП, або 103,2 млрд. дол. США; борг державного сектору складав лише 8 % від ВВП або 14,6 млрд. дол. США. При цьому 85,9 % є заборгованістю приватного сектора економіки. Проведене Міжнародним Валютним Фондом дослідження показало, що максимально допустимою для країн із низьким та середнім рівнем доходів є сума зовнішнього боргу на рівні 49,7 % ВВП; при перевищенні цього рівня ймовірність розгортання фінансових криз становить близько 70 %. Важливим чинником є також погіршення ліквідності світових фінансових ринків, що дуже істотно вплинуло на кредитування української економіки. Як наслідок, українські позичальники зазнають труднощів із рефінансуванням своїх кредитних зобов'язань на зовнішніх ринках. Якщо проаналізувати структуру зовнішнього боргу, то досить значною була і є частка короткострокового капіталу (наприклад, на 01 січня 2009 року він становив 21,3% в загальній структурі боргу), коефіцієнт покриття резервами короткострокового зовнішнього боргу становив 1,435 (1). Саме цей капітал через його вплив і став одним із чинників дестабілізації курсу національної валюти, постійні коливання якого негативно вплинули на поточні доходи населення та їх заощадження, знизили наявний і майбутній платоспроможний попит населення на споживчому ринку.

В умовах фінансово-економічної кризи необхідно досягти якісних зрушень у процесі формування доходів населення і, відповідно, надати певних властивостей власне доходам населення, серед яких:

1. Відносна стабільність джерел надходження доходів населення, їхня достатня захищеність від інфляції на основі відповідного механізму, який ефективно використовується у розвинутих країнах світу і передбачає автоматичне коригування їхнього абсолютного розміру на відповідний індекс за умови перевищення порогових значень. Забезпечення стабільності надходжень доходів населення створюватиме передумови для реалізації трудового потенціалу регіонів країни, його прагнення до професійного зростання, а також позитивно вплине на соціальний клімат у регіонах.

2. Соціально прийнятний рівень номінальних і реальних доходів населення, тобто такий, що дає змогу забезпечити відтворення фізичних і розумових здібностей не тільки зайнятого працівника, але й непрацездатних членів його сім'ї. З цією метою необхідно досягти частки заробітної плати у структурі ВВП на рівні не нижче 60-70 %, що забезпечить виконання відтворювальної функції доходів.

3. Оптимальність співвідношення різних джерел формування доходів на регіональному рівні (насамперед, кількісних співвідношень між оплатою найманої праці, підприємницьким доходом, доходом від власності), яка забезпечується розвитком підприємницьких структур, робочих місць за наймом, залученням заощаджень населення та його особистого майна до фондового ринку, ринку житла та послуг. Структура сукупних доходів населення регіону повинна бути оптимізована у бік збільшення трудових надходжень за рахунок розвитку нових інноваційних видів діяльності, ефективних підприємницьких структур, активного міжнародного науково-технічного співробітництва.

4. Раціональність сформованих територіальних, галузевих, секторних співвідношень в оплаті праці однакової складності, між працівниками бюджетної і позабюджетної сфери, зайнятими у сфері матеріального виробництва і сфері послуг, серед працюючих в аналогічних сферах економічної діяльності у міській і сільській місцевості.

5. Випереджаючі темпи зростання доходів найбільш вразливих верств населення порівняно з середньо- та високодоходними верствами з метою скорочення їхньої чисельності, подолання найгостріших проявів бідності у депресивних регіонах країни, насамперед у сільській місцевості.

6. Обумовленість високими темпами продуктивності праці, економічної самодостатності населення, запровадженням інноваційних проєктів, прогресивних економічних методів стимулювання соціального-економічного розвитку регіонів.

7. Захищеність заощаджень населення та їх майнових прав як масового інвестора на регіональному ринку цінних паперів на основі відновлення довіри до держави (як гаранта) й фінансових посередників на цьому ринку; за світовими критеріями частка заощаджень населення в загальному обсязі інвестиційного капіталу становить не менше 80 %.

8. Трансформованість доходів населення у інвестиційний ресурс території завдяки ефективному використанню таких (поки що не достатньо поширених) типів заощаджень, як довгострокове страхування життя, інвестування в дорогоцінні метали; розробка та реалізація програм щодо їх залучення в економічний обіг (через організовані форми) за допомогою комерційних банків, кредитних спілок, страхових компаній, пенсійних фондів, фондів бірж.

9. Сконцентрованість заощаджень населення за допомогою державних цінних паперів (як джерела державних капіталовкладень) у соціально значущих, пріоритетних сферах економічного розвитку регіонів.

10. Спрямованість трансформованих у фінансові активи заощаджень населення у сфери економічної діяльності, враховуючи їх соціальну значущість, нагальну потребу населення у робочих місцях.

Використання дешевої для роботодавця робочої сили, яка дає змогу зменшити загальні видатки виробництва, ускладнює процес його технологічного оновлення. За таких умов доходи населення утримуватимуться на нижчій межі фізіологічного виживання найманого працівника. Висока витратність (у тому числі трудовитратність) виробництва, результатом якої є збитковість значної кількості вітчизняних промислових і аграрних підприємств, низька рентабельність виробництва та невисокі темпи його технологічного оновлення обмежують можливості підвищення частки оплати праці у собівартості продукції. В цілому економічний розвиток країни та її регіонів, який спирається на експортоспроможні галузі сировинної орієнтації, не сприяє розширенню внутрішнього споживчого ринку, посиленню взаємовпливу динаміки виробництва та купівельної спроможності населення, що у підсумку дестимулює працездатне населення в аспекті зростання доходів населення.

Формування дієвого механізму забезпечення належного

рівня доходів населення повинно передбачати подолання надмірної нерівномірності економічної бази формування доходів населення, насамперед між населенням міст та сільської місцевості; посилення чинних механізмів соціального вирівнювання, делегування від центральної влади на місцевий рівень частки видатків, необхідних для збільшення обсягів фінансування соціальної сфери. Створення нових потужних стимулів місцевого розвитку означатиме економічне сприяння зростанню реальних доходів населення.

Подолання негативних наслідків сучасної фінансово-економічної кризи в аспекті її впливу на процеси формування доходів населення вимагає обмеження надмірної лібералізації економічної, у тому числі зовнішньоекономічної діяльності; доцільно було б використовувати гнучку систему митних тарифів, диференційованих за різними видами товарів, що дасть змогу вирівняти вихідні умови діяльності на національному ринку як вітчизняних, так і іноземних виробників. Необхідно враховувати, що рецесія у провідних економіках світу почала супроводжуватися зменшенням інвестиційного попиту, падінням обсягів будівництва, що в свою чергу призвело до зниження цін на продукцію металургії та машинобудування. Такі тенденції на світовому ринку, зважаючи на високу залежність української економіки від експорту, частка якого у ВВП становить понад 47 %, негативно позначилися на динаміці експортного виробництва і розвитку галузей, що залежать від експорту, а також на обсягах валютних надходжень. У перспективі дієвість механізму формування доходів населення значною мірою залежить від мобілізації резервів зростання доходів населення на державному, регіональному, локальному рівнях; активної співпраці у цьому напрямі усіх гілок влади.

З метою зменшення негативного впливу кризових явищ на процеси формування і використання доходів населення необхідно досягти стабільності і конвертованості національної валюти. Реальним підґрунтям щодо цього є досконале валютне законодавство, достатність резервів національного банку, ефективна валютна політика в державі. Звичайно, основу стабільності національної валюти забезпечує висхідний розвиток економіки. Надзвичайно важливого та актуального значення набувають джерела надходження іноземної валюти в державу і напрямки її використання, можливість вільного доступу до купівлі валюти на ринку, проведення політики курсоутворення шляхом встановлення ефективного режиму "плаваючого" курсу тощо. В реальному секторі економіки необхідно вжити захо-

дів, які б давали змогу розвивати виробництва, продукція яких заміщує імпорт.

Одним з важливих напрямів протидії кризовим явищам і стабілізації сфери формування доходів населення є стримування інфляції та мінімізація рівня безробіття. Зростання інфляції засвідчує про фінансову небезпеку, яка потребує певних заходів з боку владних структур держави. Вона є проявом порушення рівноваги всієї економічної системи і насамперед у сфері грошового обігу. Обмеження грошової маси в обігу гальмує зростання цін, але негативно впливає на виробництво, породжує систему неплатежів і зростання боргових зобов'язань. Перевищення рівня інфляції у 4-5 % перешкоджає економічному зростанню, прискорене розгортання інфляційної спіралі обумовлює стагнацію та спад виробництва, які поступово поглиблюються; тривала стагнація загрожує фінансовій незалежності держави. На рівень інфляції в Україні істотно впливає (особливо з початку 2009 року) подорожчання імпорту через значне коливання курсу національної валюти, оскільки третина споживчого кошику, за яким визначають рівень інфляції, імпортується. За таких умов закономірно зростає заборгованість із заробітної плати, знижуються реальні доходи населення і його життєвий рівень.

Внаслідок фінансово-економічних негараздів зростає зареєстроване і приховане безробіття, поширення якого спричиняє прямі економічні втрати суспільства. На цьому підґрунті з'являються осередки соціальної напруги і посилюються соціально-економічні суперечності суспільства. Край небажаним наслідком цих процесів може бути формування криміногенної ситуації у суспільстві.

Основними напрямками консолідації зусиль органів влади і територіальних громад щодо мінімізації негативних наслідків сучасної фінансово-економічної кризи могли б бути зокрема: запровадження жорсткого режиму економії щодо витрачання бюджетних коштів, передусім на утримання державних органів управління, оборону, фінансування збиткових і низькорентабельних виробництв; визначення доцільності фінансування деяких соціальних витрат; зменшення обсягів фінансових запозичень для покриття дефіциту державного бюджету; вдосконалення інструментів залучення до інвестиційної сфери особистих накопичень населення та відновлення довіри до банківської системи України; забезпечення фінансової підтримки малого бізнесу й посилення відповідальності суб'єктів господарювання за дотримання вимог податкового законодавства;

оптимізація рівня податкових вилучень до бюджету; впровадження заходів з оптимізації структури зовнішньоторгівельного та платіжного балансу; впровадження заходів з поліпшення інвестиційного клімату України.

Висновки. Подолання негативних наслідків сучасної фінансово-економічної кризи в аспекті її впливу на процеси формування доходів населення вимагає обмеження надмірної лібералізації економічної, у тому числі зовнішньоекономічної діяльності; використання гнучкої системи митних тарифів, диференційованих за різними видами товарів з метою вирівнювання вихідних умов діяльності на національному ринку як вітчизняних, так і іноземних виробників. Важливо досягти стабільності і конвертованості національної валюти на основі вдосконалення валютного законодавства і валютної політики в державі. Звичайно, основою стабільності є висхідний розвиток економіки.

Література

1. Зовнішній борг України на кінець 2008 року. – http://www.bank.gov.ua/Balance/debt/ExtDebt_report_2008.pdf
2. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / С. І. Бандур, Т. А. Заяць, В. І. Куценко та ін. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 620 с.
3. Сколотяний Ю. "Звичайні" підозрювані // Дзеркало тижня, № 49, 27 грудня 2008 року.
4. Статистичний щорічник України за 2007 рік. – Київ, 2008. – С. 155.